

УДК 32.019.51

Гон М. М.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В ЧАС ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

У статті розглядаються особливості формування української історичної пам'яті в час демократичного транзиту. Автор зосереджує увагу на особливостях протиборства за її сутність. На його думку, специфікою боротьби за зміст історичної пам'яті в Україні є участь у її формуванні не лише українських політичних акторів, а й інших держав.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, демократичний транзит.

Гон М. М. Особенности формирования украинской исторической памяти во времена демократического транзита.

В статье рассматриваются особенности формирования украинской исторической памяти во времена демократического транзита. Автор сосредотачивает внимание на особенностях соревнования за ее сущность. По его мнению, спецификой борьбы за содержание исторической памяти в Украине есть участие в ее формировании не только украинских политических актеров, но и других государств.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, демократический транзит.

Gon M. M. The particularities of forming of Ukrainian historical commemorating in time of democratic transit.

The article deals with the particularities of forming of Ukrainian historical commemorating in time of democratic transit. The author concentrates his attention on particularities of competing for its essence. To his mind, the specificity of the struggle for context of historical commemorating in Ukraine is not only the activity of its political actors, but also foreign states.

Key words: historical commemorating, policy of commemorating, democratic transit.

Формування й збереження колективної пам'яті – одне із знакових для етнонаціональних спільнот завдань. Це особливо помітно в тих випадках, коли йдеться про їхній транзит від буття в авторитарному до демократичного суспільства. Така еволюція створює передумови для ревізії історичної пам'яті, перенесення наголосів у ній і навіть відмову від її структурних компонентів й заміну іншими. Визначення нових компонентів колективної пам'яті, обґрунтування логіки таких змін нерідко викликають як конфлікти всередині груп, так і втручання у взаємодію складових політичної нації зовнішніх політичних сил.

Враховуючи це, в статті намагаємося розв'язати такі завдання: визначити особливості формування української історичної пам'яті на сучасному етапі, з'ясувати роль у цьому процесі різних (як внутрішніх, так і зовнішніх) політичних акторів.

Теоретичні аспекти історичної пам'яті, особливості її формування й функціонування висвітлені в працях таких авторитетних учених, як М. Гальбвас, Ж. Ле Гофф, П. Коннертон, П. Хаттон. Серед вітчизняних науковців помітний внесок у розробку питання політики пам'яті на прикладі Голодомору здійснено Г. Касьяновим у монографії «Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)».

Учені-теоретики, котрі досліджують проблеми історичної пам'яті, одноставні в тому, що її визначальною ознакою є умисність. Саме ця якість відрізняє історичну пам'ять від власне пам'яті. Інші характерні риси першої – штучне, цілеспрямоване формування й здатність до коригування. При цьому останнє є похідною (не)бажанннн суспільства знати історичну правду чи навпаки – перетворити її в абстракцію, небуття [20].

У випадку прагнення суб'єктів, що формують історичну пам'ять, сконструювати та використовувати її з метою створення «потрібного» синтезу сучасного з минулим, йдеться про «політику пам'яті» [18]. Саме тому історична пам'ять є процесом організації, збереження та відтворення минувшини народу чи держави для можливого його використання [22].

Завдання застосування тих чи інших сюжетів з метою об'єднання групи спільними переживаннями, її консолідації зумовлює проблему методів досягнення бажаної мети. Вона – результат того, що будь-яка соціальна група й нація зокрема повсякчас визначаються в непростій дилемі конструкції пам'яті. Власне ж – її визначальних структурних компонентів. Це й зумовлює дилему щодо того, що «слід» забути (т.зв. амнезія) або ж навпаки – актуалізувати. Останнє передбачає постійне нагадування, використання в якості одного зі своєрідних маркерів минулого. Таке перманентне їх застосування (скажімо, тих чи інших моментів героїчного минулого), із врахуванням часто-густо існуючої неоднозначності оцінки тих чи інших подій, діяльності історичних осіб тощо зумовлює принцип амбівалентності. Відтак історична пам'ять постає як продукт відповіді на дилему актуалізації, амбівалентності й амнезії [2].

Ця триада – одна з принципових методологічних засад конструювання історичної пам'яті. Останнє ж підтверджує факт її необ'єктивності. За умов цілеспрямованої діяльності, використання різних інструментів здійснення політики пам'яті постає та історична пам'ять, яка є вибірковою, бажаною з точки зору автостереотипу, котрий формується і часто-густо базується на культах страждання й героїзму одночасно. Проте в будь-якому випадку це пам'ять штучна, сконструйована.

Приклади такої вибіркової пам'яті – численні. Орієнтуючись на дослідження історичної пам'яті українців, згадаймо бодай шквальну критику й шельмування їх національно-визвольного руху в радянський час. Це один з класичних елементів практики тоталітарних режимів загалом. З цього приводу П. Коннертон висновує: вони повсякчас вдаються до методу «організованого забуття» [8, с. 33].

Поділяючи це міркування одного з найяскравіших представників світової наукової думки в царині політики пам'яті, водночас сформулюємо гіпотезу щодо того, що практика організованого забуття може використовуватися і в час т.зв. демократичного транзиту.

Інше обстоюване нами твердження, оскільки ілюструється на подіях, що відбуваються в Україні, очевидне: демократизація суспільного життя посттоталітарних держав нерідко супроводжується боротьбою за зміст історичної пам'яті. У цьому контексті можемо вести мову не лише про Україну, а й, наприклад, про Естонію. В контексті прикладів її ревізіонізму в оцінці подій Другої світової війни варто згадати, скажімо, про гору Сінімьяе (чи Гренадерську гірку), де зведено пам'ятник тим естонцям, котрі служили в батальйонах, що підпорядковувалися Ваффен-СС [13].

Водночас яскравим прикладом боротьби за зміст політики пам'яті є й Україна. Серед причин протистояння, що відбувається в нашій державі, – контроверсії в оцінці взаємодії зі «старшим братом» починаючи принаймні з XVII ст. Найрезонансніші з проблем раннього Нового часу – наслідки Переяславської ради для України та оцінка дій І. Мазепи в час Полтавської битви. Тим часом поле змагань новітнього часу визначається здебільшого оцінками діяльності окремих суб'єктів Другої світової війни. Йдеться не тільки, як останнім часом прийнято вважати, про діяльність УПА, а й про оцінку окремих аспектів боротьби з нацистами радянської течії руху Опору, наприклад – розвідника М. Кузнецова. Натомість сучасність поповнила «скриньку Пандори» України взаємозаперечуючими судженнями відносно сутності й суспільно-політичних результатів «Помаранчевої революції».

Полеміка, що відбувається в нашій державі з приводу оцінок тих чи інших подій, зумовлює очевидний висновок щодо триваючої в ній боротьби за історичну пам'ять. Участь у ній беруть численні суб'єкти: в одному випадку – етнічні українці, в іншому – представники української політичної нації (зокрема, «довірені особи» титульної нації та ті речники, що промовляють від імені окремих національних меншин). Український сюжет

конкуренції за історичну пам'ять ускладнюється зовнішньополітичним фактором. Зокрема, спробами здійснювати його Росією та іншими зовнішніми силами.

Зосередимо увагу передусім на власне українських реаліях. Конкуренція учасників за зміст історичної пам'яті зумовлена відмінністю оцінок тих чи інших подій у залежності від світогляду громадян, оперування ними чи навпаки стандартизованими судженнями, що продуковані як радянською історичною наукою та пропагандою, так і сучасними організаційно інституціоналізованими політичними акторами, істориками, авторами підручників. З приводу оцінки останніх, які, за дещо гіперболізованим твердженням одного з істориків, є інструментом націоналізму, Л. Зашкільняк стверджує: «Хоч як прикро це усвідомлювати, параметри вивчення історії, задані новими стандартами і програмою (в тому числі 2008 року щодо 12-річної школи), не зазнали суттєвих методологічних змін порівняно з радянськими. Вони формують етноцентричний, колективістський, мітологічний погляд на минуле України та українців, протиставляючи їх тим самим іншим етносам і країнам, – «своє» – «чужому», понижуючи загальнолюдські виміри, продукуючи національний егоїзм і національну винятковість» [5, с. 24].

Ці міркування Л. Зашкільняка спонукають бодай назвати альтернативу етноцентризму в історичній освіті. Це т.зв. полікультурна освіта, яка передбачає вивчення історії титульної нації у поєднанні з минулими національними меншин, взаємодія яких формувала чи формує й досі її соціокультурний простір [9, с. 11].

Поділяючи міркування Л. Зашкільняка і тих науковців, які прагнуть відтворення на сторінках підручників (особливо ж для студентів) історії як «своїх», так і «чужих» в етнопсихологічному дискурсі цих категорій, котрі водночас формують єдине ціле в політичному розумінні нації, вважаємо за необхідне навести міркування американського ученого О. Бартова – вченого, який сфокусував увагу на проблемі (не)присутності євреїв у соціальній пам'яті в сучасній Галичині. Одна з головних його тез є такою: «Ця земля силкується витворити єдиний національний наратив подій, людей, культури, політики. Це широкомасштабне спрощення, яке не лише викривлює минуле, але й загрожує збіднити майбутнє» [1, с. 232]. Таке твердження, на наш погляд, можна з певною засторогою застосувати як до єврейського, так і польського минулого на Волині. А це – аргумент на користь твердження про те, що за певних обставин «організоване забуття» відбувається і в умовах демократичного транзиту.

Спробуємо аргументувати свою позицію на прикладі аналізу здійснення політики пам'яті на локальному рівні – в місті Рівне. Запропоноване звуження дослідницького ракурсу одним із обласних центрів Західної України визначається загальновідомим розколом громадськості нашої держави в оцінці подій Другої світової війни. Відтак вивчення обраної нами проблеми в межах всієї країни потребує розвідки, що враховувала б домінуючі судження щодо подій 1939–1944 рр. у інших регіонах (і передусім на сході України), а отже – відображала б конфлікт моделей політики пам'яті як у середовищі політичних еліт, так і серед мешканців різних регіонів.

Фокусуємо увагу на Західній Україні, власне – одному з обласних центрів цього регіону, мусимо констатувати специфіку настроїв більшості її мешканців: пошанування національної ідеї, її плекання. Важливим є й те, що цей регіон – терен фактично всуціль україномовного середовища, а його етнодемографічна структура характеризується колосальним домінуванням етнічних українців.

Ознакою регіону є стрімка суспільно-політична переоцінка подій Другої світової війни, героїзація УПА, національно-визвольного руху загалом. Це переосмислення відбулося на тлі якщо не повної дискредитації радянської течії руху Опору, то, принаймні, відмови місцевих еліт, а згодом і значної частини волинян від колишньої героїзації партизанського руху. Свідченням цьому є долі пам'ятників командирові радянського партизанського загону Д. Медведєву та відомому радянському розвідникові М. Кузнєцову. Якщо в час існування СРСР вони були одними з героїчних символів Рівного, його, сказати б, візиткою, то невдовзі

після проголошення незалежності України ситуація докорінно змінилася. 17 травня 1994 р. на місці пам'ятника М. Кузнецову, який перенесено на другорядну, малопомітну вулицю Ясну, встановлено пам'ятний знак «Загиблим за Україну» (скульптор Василь Джабраїлов, архітектор Леонід Закревський). Площа, яка в радянські часи носила ім'я розвідника, перейменована на майдан Магдебурзького права [12]. Того ж року в Рівному демонтовано пам'ятник Д. Медведєву.

Роль меморіалів, церемоній тощо задля консолідації груп доволі широко описана тими вченими-теоретиками, що вивчають політику пам'яті. Враховуючи це, наведемо лише приклад, який контрастно відображає, скажемо так, політизовану й деполітизовану філософію монументальних скульптур. Задля цього покликаємося до пам'ятника «Бабі Каті» – скульптури, яка встановлена в місті Секешфехервар (Угорщина). Це монумент літній жінці, котра щоранку продавала молочні продукти, а відтак – поступово перетворилася в один із символів життя місцевих городян. Після смерті баби Каті в 2001 р. мешканці Секешфехервара встановили їй пам'ятник [15].

На тлі таких деполітизованих, створених у дискурсі філософії буденності пам'ятників суттєво контрастують ті, що увіковічують учасників Другої світової війни. Вони – предмет поклоніння героїзму. Щоправда, враховуючи критерій вибірковості тих, кого перетворено в символи, окремі з таких монументальних споруд є тим нарративом, який зумовлює пристрасті боротьби за історичну пам'ять.

Явище вибірковості в процесі формування соціальної пам'яті, як і «причетність» до цього процесу тих чи інших агентів, яскраво ілюструє не тільки доля вищезгаданих пам'ятників радянської доби, але й пам'ятник Головному командирі УПА-Північ Климу Савуру (Д. Клячківському). Він встановлений у м. Рівне (скульптор В. Шолудько, архітектори Т. Мельничук, В. Ковальчук) у 2002 р.

Сам факт його зведення – промовистий. Він відображає політичні симпатії лише окремих, за великим рахунком регіональних політичних еліт та їхніх прихильників. Адже з великою долею імовірності можна стверджувати, що пошанування саме в такий спосіб К. Савура в інших регіонах України є на сьогодні щонайменше маловірогідним. Про це свідчить, наприклад, відома полеміка щодо присвоєння Президентом В. Ющенком звання Героя України С. Бандері та Р. Шухевичу.

Зрозуміло, проблема полягає не лише в неоднозначності політики пам'яті, яка реалізовується на сході та заході України регіональними політичними елітами та іншими її агентами, а відтак призводить до появи різновекторних за своїм політичним змістом монументальних форм. Питання полягає і в тому, що ті громадсько-політичні чи воєнні діячі, котрі діяли в буремній першій половині ХХ ст. і закарбовуються сучасниками в мармурі чи граніті, нерідко були учасниками гострих, а інколи й кривавих міжетнічних конфліктів. Саме таке тло прочитується в окремих пам'ятниках учасникам національно-визвольного руху часів Другої світової війни, що встановлені в Рівному.

Оцінку ролі К. Савура у визначенні долі поляків Волині у той час можна визначити з публікацій багатьох польських авторів. Одна з найбільш якісних розвідок такого ґатунку належить перу Г. Мотики. Без надмірних емоцій, що властиві тим історикам, котрі аналізують сюжети етнічних чисток чи геноцидів, учений досліджує антипольську акцію в Східній Галичині й на Волині. Г. Мотика детально аналізує позицію К. Савура щодо польського населення. Зокрема, констатує виданий ним офіційний наказ, що стосувався поляків, відображає події, які супроводжували акцію їх винищення («Цю бійню, – стверджує Г. Мотика, – супроводжують накази «Клима Савура», в яких було вказано на необхідність проведення серед селян парцеляції здобутої землі та утворення самоуправ») [10]. Інший приклад оцінки нашими сусідами подій на Волині – діяльність Загальнопольського комітету із вшанування 65-ї річниці геноциду, яку очолював віце-маршалок сейму [11].

Думаємо, це доволі промовисті приклади. І попри такі категоричні оцінки дій К. Савура польською стороною, пам'ятник йому в Рівному встановлений. Він зведений у центральній

частині міста, а надпис на ньому жодним словом не згадує про його роль у визначенні долі поляків Волині. Власне сам факт появи монумента, як і надпис на ньому, – яскраві приклади штучної амнезії й свідомої актуалізації. Усвідомлюємо це не тільки на тлі оцінок подій 1943 р. в цьому регіоні польською стороною, а й із урахуванням висновків тих вітчизняних науковців, котрі не бояться зайняти неконформістську позицію. Так, наприклад, Л. Зашкільняк на шпальтах авторитетного часопису «Критика» констатував, що українсько-польський міжетнічний конфлікт на Волині 1943 р. ініціювали саме українці [5, с. 27].

Ведучи мову про пам'ятник крайовому провіднику ОУН на Волині та Поліссі, Головному командирі УПА-Північ Д. Клячківському (К. Савуру), мусимо враховувати, що він зведений у місті, де незаперечною є функціональність національної ідеї, а промотором появи монумента стала очолювана в Рівненській області В. Червонієм Українська Народна Партія.

Задля контрастнішого представлення проблеми українсько-польських різночитань з приводу зведення цього монументу, наведемо міркування кореспондента Польського телебачення в Україні В. Романовскі: «Говорячи сучасною мовою, [К. Савур] віддав наказ про етнічну чистку і керував нею. З точки зору багатьох польських істориків і сімей загиблих, повинен був би, якби жив, відповідати перед судом за злочин геноциду проти людства. З польського боку – злочинець, з українського – герой» [16]. На тлі емоційності таких висловлювань залишається тільки зауважити, що ці слова написані під враженням ознайомлення зі згаданим пам'ятником.

Такі вражаючі різночитання подій характерні й для українсько-єврейського ракурсу. Так, наприклад, на Театральній площі Рівного знаходиться меморіальна дошка, що інформує про роботу в конкретному будинку редакції газети «Волинь». Навпроти зведено пам'ятник У. Самчуку – відомому українському письменнику, вихідцю з волинського села Дермань, який редагував назване періодичне видання. Оскільки «Волинь» виходила за умов німецько-фашистської окупації, припускаємо, що походження письменника – єдиний аргумент встановлення згаданої меморіальної дошки. Її присутність у соціокультурному просторі міста – приклад свідомої амнезії не тільки з урахуванням того, що шпальти періодичного видання переповнені махровим антисемітизмом. Газеті «Волинь» безпідставно вибачено й заклики до виїзду українців на роботу в Німеччину. Проте як перший, так і другий аспекти – пропаганда антисемітизму (навіть вимушена, якщо вона справді такою була), як і заклики (знову ж свідомі, чи в силу обставин, що склалися) виїжджати на працю в третій Рейх заслуговують осуду. Ми ж бо відповідальні за пам'ять. А якщо ми готові до цього, то, незважаючи на те, що Голокост і остарбайтери – категорії різнопорядкові, вони мають засуджуватися, а не замовчуватися з тих чи інших міркувань. Стверджуємо так тому, що осуд також є складовою політики пам'яті.

Причина всілякої мінімізації польського й єврейського сюжетів у формуванні соціальної пам'яті частиною політичних та інтелектуальних еліт Рівненщини криється в складності міжнаціональних взаємин на різних історичних етапах. Зокрема, в роки Другої світової війни. Таким чином музеї міста, зведення монументальних форм і встановлення меморіальних дошок слід прочитувати на тлі взаємодії українців, поляків і євреїв у різний час і в роки війни зокрема. У цьому контексті нам бачиться промовистим, що тим часом як на місці розташування єврейського гетто в Рівному меморіальної дошки немає й досі (що є повним дисонансом європейській практиці), меморіальна дошка в центральній частині міста вже кілька років інформує перехожих про місцезнаходження редакції «Волині». Це, без сумніву, промовистий приклад вибіркості складових історичної пам'яті, що формується на регіональному рівні після краху СРСР й здобуття Україною незалежності, її суб'єктивності й «зведення» бажаного для самих себе образу.

До такого висновку спонукають і музеї, що функціонують у місті. Найяскравіше проблема вибіркості простежується у втраті своєї ролі музеєм М. Кузнецова і навпаки – заснуванням і активним функціонуванням музею У. Самчука. Відкриття останнього – факт закономірний і цілком логічний. Проблема в іншому: як і у випадку з пам'ятниками,

експозиційна частина музею У. Самчука не позбавлена однозначності, що засвідчує застосування принципу вибірковості. Тобто того принципу, який відповідає дискурсу амнезії – актуалізації – амбівалентності при формуванні соціальної пам'яті.

Вищезазначене дає підстави для пошуку відповіді на питання щодо того, чим зумовлена дієвість у досліджуваному місті триединого механізму політики пам'яті? Відповідей на це питання щонайменше дві. З одного боку – це складність і неоднозначність українсько-польських взаємин часів Другої світової війни. З другого ж – аналогічність висновку щодо взаємин у той час українців і євреїв. При цьому зрозуміло, що тих агентів, котрі здійснюють політику пам'яті на регіональному рівні, лякає не сам факт лихоліття війни. А вже звитяга і страдництво, котрі характерні часам збройних конфліктів, дають щедрі сюжети для формування історичної пам'яті. Саме тому на п'єдесталах здебільшого й постають герої, або ж ті, хто символізує безневинних жертв протистояння.

Актуалізація, амбівалентність і амнезія спрацьовують одночасно в результаті колосальної емоційної напруженості, функціональності етичних аспектів як в оцінці подій Волинської трагедії, так і Голокосту. Звідси й вибірковість, яка поєднується з позицією умовчання відносно певних подій у міжнародному трикутнику «українці – поляки – євреї», або ж спроби перенести суспільні наголоси в трактуванні тих чи інших подій. Чи не в такому контексті треба прочитувати вимогу Всеукраїнського об'єднання «Свобода», яке в 2003 р. започаткувала на Волині акцію «Польща, покайся! Волинь пам'ятає»? Вона була спричинена вибаченням Президента України за винищення поляків у час Другої світової війни [14].

Її проведення на Волині й в м. Рівне зокрема – свідчення конфлікту пам'ятей у самій Україні. Його суб'єктами виступають ті, хто репрезентують різні підходи в оцінці подій Другої світової війни. Агентами «двобою» виступають представники самого українства. Наприклад, автори підручників, які по-різному інтерпретують ті чи інші сюжети історії, описують чи, навпаки, замовчують певні події, представники різних наукових шкіл тощо. Їх змагання актуалізується доступом до інформаційного простору, який дозволяє оперувати судженнями іноземних учених, застосовувати оцінки певних подій у документальних і художніх фільмах тощо.

Вищенаведені міркування не відображають всіх інструментів вивчення політики пам'яті на регіональному рівні. Серед них – назви вулиць, зазначення на картах міста певних об'єктів тощо. Ми ж зупинимось ще лише на одному – орієнтаційних знаках. У той час, як вони підказують у Рівному не лише про розташування вулиць, але й окремих торговельних комплексів, у місті годі знайти вказівники, що орієнтують його мешканців чи туристів про місце знищення в листопаді 1941 р. понад 17-ти тисяч місцевих євреїв. І це попри те, що меморіальний комплекс в урочищі Сосонки відкрито вже за часів суверенної України, а його поява свідчить про принципово нові наголоси в пошануванні жертв Голокосту.

Ймовірно, сутінки над єврейським сюжетом зумовлені передусім складністю українсько-єврейських стосунків часів Другої світової війни. Не вдаючись до детального аналізу цієї проблеми, задля її означення використаємо міркування авторитетного західного дослідника – І. Химки. У статті з промовистою назвою «Визнання попри знання?», він з-поміж іншого стверджує: «...УПА вбивала євреїв у той самий час, що й поляків; узимку 1943–1944 років, коли Червона армія підступила до Волині, УПА виманювала зацілілих євреїв, які ховалися в лісах, збирала їх у трудових таборах, а відтак винищувала...» [24, с. 21]. Така постановка питання відображає перепони в реанімації пам'яті про жертв Голокосту. Вона звучить дисонансом пошанування тих українців і поляків, котрі нерідко ціною власного життя рятували євреїв від наглої смерті.

Складовою боротьби за історичну пам'ять є протистояння, що зумовлене присвоєнням звання Героя України Р. Шухевичу й С. Бандері. Оскільки йдеться про події останнього часу, що детально висвітлені періодичною пресою, відмовимося від детального переказування перебігу подій і обмежимося спробою їх концептуалізації.

Передусім зауважимо, що полеміка довкола постаті Р. Шухевича перетворилася в засіб

інформаційного протистояння за участю іноземних держав – Росії та Ізраїлю. Засоби масової інформації першої використали присвоєння звання Героя України Р. Шухевичу для розгортання потужної критики українського національно-визвольного руху вже в 2007 р. 14 грудня того ж року до цього наступу прилучилися речники держави: представник Росії в ООН висловив глибоке занепокоєння намаганнями Президента В. Ющенка реабілітувати членів УПА. Майже через рік, 28 жовтня 2008 р., представник Росії в ООН В. Чуркін прилюдно назвав Р. Шухевича нацистом [4]. До Ради Європи звернувся Ш. Самуелс – представник Центру Симона Візенталя (США), який за допомогою цієї авторитетної організації намагався спонукати Президента України скасувати свій указ щодо присудження Р. Шухевичу найвищої нагороди держави [25].

Тим часом інтеграція Ізраїлю в інформаційне протистояння розпочалася в час візиту в цю країну В. Ющенка (листопад 2009 р.), коли экс-міністр юстиції, голова Ради авторитетного меморіального комплексу «Яд Вашем» Й. Лапід прилюдно заявив про участь очолюваного Р. Шухевичем «Нахтігаль» в погромі євреїв у Львові. Його заява про наявність відповідних документів в архівах «Яд Вашем» стала стрижнем інформаційної атаки, спрямованої на дискредитацію ухвали Президента В. Ющенка про присвоєння головному командирі УПА звання Героя України [17], своєрідною «меседжевою» бомбою, що сколихнула не тільки громадську думку України й Ізраїлю, а й окремих європейських держав.

Відтак Україна опинилася в лещатах інформаційного протистояння – фактор, який визначає одну з особливостей формування / коригування її політики пам'яті на початку ХХІ ст. В осерді гострої полеміки й обвинувачень постала історія, власне – її інтерпретація різними учасниками протистояння, маніпуляція нею. Промовистою в цьому контексті є назва статті, що оприлюднена українським інтернет-виданням «Newzz.in.ua»: «Ізраїль – Україна: війна компроматів на єврейській крові». Її автор формулює дві тези, які, на наш погляд, цілком влучно визначили причини інформаційного протистояння: 1 – Росія не сприйняла тенденції героїзації тих національних рухів, які боролися за незалежність від Москви, із занепокоєнням спостерігала за перетворенням пам'яті про них в інструмент зміцнення національної свідомості українців; 2 – обвинувачення, яке було сформульоване Й. Лапідом, використано російською владою задля тиску на прозахідний курс України [6].

У контексті конфлікту довкола постаті Р. Шухевича цікаво, що його суб'єктом стала СБУ (наприклад, висновок про відсутність у фондах меморіалу «Яд Вашем» документів, які б підтверджували участь батальйону «Нахтігаль» у вбивствах євреїв, оприлюднив радник голови Служби безпеки України В. В'ятрович [17], який спільно з іншими представниками нашої держави відвідав цю інституцію). На зустрічі керівників єврейських організацій з керівництвом СБУ представник останнього заявив, «...що в сім'ї командуючого Української Повстанської Армії Романа Шухевича, нагорода якого званням Героя України викликала неоднозначну громадську реакцію, в роки нацистської окупації ховалася єврейська дівчинка. Було назване її ім'я – Іра Ройзенберг» [19].

Ведучи мову про інформаційне протистояння, зауважимо, що окремі його українські учасники застосовували наступальну тактику. Так, наприклад, учений і письменник С. Грабовський восени 2007 р. стверджував, що «...головний командир УПА і його сподвижники навряд чи більші «колаборанти», ніж, скажімо, керівники юденратів (органів єврейського самоврядування) на окупованій нацистами території, і не більші «фашисти», ніж голлісти часів французького Опору...» [3]. Захист української сторони супроводжувався й озвученням більш радикальних думок. Так, син Р. Шухевича назвав С. Візенталя, авторитет якого в світі як «мисливця за нацистами» є незаперечним, «агентом гестапо» [25].

Аналогічні проєкції – протистояння в самій Україні та використання указу Президента про присвоєння звання Героя України як інформаційного приводу для втручання в українські справи зовнішніми силами – спостерігаємо й в оцінці політичної діяльності С. Бандери. Відповідний указ В. Ющенко підписав 22 січня 2010 р. Він, як відомо, викликав неоднозначну реакцію в Україні та діючих у ній політичних сил. Вона, на нашу думку,

доповнює різні аспекти прояву регіональної політики, котра останнім часом привертає все більшу увагу як політиків, так і науковців. Адже оцінка указу В. Ющенка громадянами та політичними акторами дає додаткову аргументацію для констатації конфлікту пам'ятей в самій Україні. Так, наприклад, 20 січня 2011 р., після ухвали Донецького окружного суду, котрий визнав указ Президента про присвоєння С. Бандері звання Героя України таким, що має бути скасованим, голова фракції «Свобода» в міській раді Рівного О. Лашук запропонував депутатам присвоїти йому звання «Почесний громадянин Рівного». Згідно інформації Інтернет-видання «Zaxid.net», «вимога присвоїти звання почесного громадянина міста Рівне Бандері, як кажуть організатори акції, є своєрідною відповіддю на позбавлення його звання Героя України» [21].

Іншим прикладом конфлікту пам'ятей, враховуючи ставлення до С. Бандери в різних регіонах України, є ініціатива окремих рівнян, зокрема – депутата Рівненської міської ради С. Паладійчука встановити в цьому обласному центрі пам'ятник С. Бандері [23].

Водночас внутрішньополітичні суперечності довкола постаті останнього супроводжувалися оприлюдненням оцінки указу Президента В. Ющенка зовнішньополітичними силами. Так, міністерство іноземних справ Росії трактувало дії глави Української держави подією «одіозного звучання». На офіційному сайті Президента Польщі Леха Качинського з'явилася інформація, що засуджувала указ Президента України. Лідер Республіки Польща заявив, що дії В. Ющенка «...підривають процес історичного діалогу й примирення» двох народів [7]. Негативно оцінено присвоєння С. Бандері звання Героя України й представниками Центру Симона Візенталя (США) [7].

Отже, демократичний транзит в Україні супроводжувався і супроводжується на сучасному етапі визначенням головних структурних компонентів її історичної пам'яті. Конкуренція / боротьба за її зміст здійснюється не тільки вербальними засобами, а й завдяки побудові пам'ятників, встановленню меморіальних дошок, орієнтаційних знаків у містах тощо.

Розбіжність в оцінках дій двох течій руху Опору часів Другої світової війни в Україні засвідчує особливості конструювання в ній колективного бачення минулого. Ці різночитання – результат «барикадного мислення» не тільки окремих представників науковців, а й політичних (у т.ч. й регіональних) еліт. Відтак трактуємо їх активними учасниками конкуренції за українську історичну пам'ять. Як агенти останньої, всі вони несуть відповідальність за певну альтернативність моделей політики пам'яті, що втілюються на сучасному етапі в різних регіонах України.

Особливістю формування української історичної пам'яті є втручання в цей процес зовнішніх сил. Перебування України в епіцентрі інформаційного протистояння визначає дилему урахування нашою державою (як і іншими учасниками формування історичної пам'яті) чи навпаки позиції суб'єктів інформаційної атаки супроти неї останніх років. За цією дилемою криється українська відповідь на вибір актуалізації, амбівалентності й амнезії як імовірних компонентів формування історичної пам'яті.

Латентним аспектом цього вибору є (не)прийняття громадськістю спроб втілення регіональними політичними елітами, як, зрозуміло, і елітами загалом принципу т.зв. організованого забуття чи від зворотнього – організованої актуалізації. Їх застосування, з одного боку, – природний шлях формування історичної пам'яті, з другого ж – намагання привласнення окремими суб'єктами політичних процесів права на істину, а перспективи його подальшого застосування є пропорційно залежними від готовності громадськості чи навпаки сприймати сформовані й активно використовувані на сучасному етапі «правила гри».

Водночас очевидним є й інше: публічне обговорення проблеми змісту української історичної пам'яті, що триває й на сучасному етапі, віддзеркалює ті масштабні зміни, які відбулися в нашій країні в час демократичного транзиту.

Список використаних джерел і літератури

1. Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини і сучасній Україні / Омер Бартов ; [пер. з англ. С. Коломійця]. – К., 2010. – 300 с.
2. Гавришко М. На маргінесі наукової дискусії про пам'ять [Електронний ресурс] / Марта Гавришко. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/columns/2010/11/8/3477>
3. Грабовський С. Так проти кого ж воював Шухевич у Білорусі? [Електронний ресурс] / Сергій Грабовський. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=6819>
4. Гунчак Т. Шухевич и батальон «Нахтигаль» [Електронний ресурс] / Тарас Гунчак. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/277079/>
5. Зашкільняк Л. Історія «своя» й історія «чужа» / Леонід Зашкільняк // Критика. – 2009. – Ч. 9–10 (вересень–жовтень). – С. 24–27.
6. Израиль – Украина: война компроматов на еврейской крови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newzz.in.ua/main/1148837638-izrail-ukraina-vojjna-kompromatov-na-evrejskojj.html>
7. Качинський осудил присвоєння Бандері звання Героя України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.ru/news/2010/02/05/polityczne/>
8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон ; [пер. з англ. С. Шліпченко]. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
9. Ладиченко Т. Нові методи вивчення історії у багатокультурному суспільстві / Тетяна Ладиченко // Історія в школах України. – 2008. – № 11–12. – С. 9–11.
10. Мотика Г. Антипольська акція ОУН–УПА [Електронний ресурс] / Гжегож Мотика. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n28text/motyka1.htm>
11. Олег Тягнибок: Українська політика є аморальною, в ній панують «кидалово» і брехня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tyahnnybok.info/dopysy/zmi/004922/>
12. Пам'ятник загиблим за Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.poshuk-lviv.org.ua/pomnik/volyn/rivne_zagyblym.htm
13. Петров М. Эстония в поисках тотема [Електронний ресурс] / Михаил Петров // XX век. Уроки истории. – Режим доступу : <http://urokiistorii.ru/1319>
14. Польша, покайся! Ми теж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravdapro.org/index.php?option=com_content&view=article&id
15. Ричко В. Бабуся, що приносить щастя [Електронний ресурс] / Вікторія Ричко. – Режим доступу : http://vika-r.blogspot.com/2011/03/blog-post_7563.html#more
16. Романовські В. Совість і мовні ігри [Електронний ресурс] / Веслав Романовські. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/volyn/romanowski.htm>
17. Ростов А. Зачем СБУ «отбеливает» Шухевича? [Електронний ресурс] / Андрей Ростов // Столичные новости. – 2008, 11–17 марта. – Режим доступу : http://cn.com.ua/N495/lesson_history/index.html
18. Савельева И. Знание о прошлом: теория и история. Конструирование прошлого [Електронний ресурс] / И. Савельева, А. Полетаев. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel/08.php
19. СБУ – «Шухевич прятал дома еврейских девочек» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- <http://shorec.livejournal.com/574421.html>
20. Скорбь познания [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://hedir.openu.ac.il/kurs/skorb_poznaniya-book.html
21. Степана Бандеру пропонують на «Почесного громадянина Рівного» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.ogo.ua/articles/view/2011-01-20/25713.html>
22. Тощенко Ж. Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния [Електронний ресурс] / Ж. Т. Тощенко // Новая и новейшая история. – 2000. – №4. – Режим доступу :
<http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HIMEM.HTM>
23. У Рівному планують встановити пам'ятник Степану Бандері [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.ogo.rv.ua/hot_news/32500
24. Химка І. Визнання попри знання ? / Іван Химка // Критика. – 2010. – Ч. 7–8 (153–154). – С. 20–21.
25. Шехтман Г. Юбиляр юбиляру рознь: Юрий Шухевич против Симона Визенталя [Електронний ресурс] / Григорий Шехтман // Еврейский обозреватель. – 2008. – № 5/168 (март). – Режим доступу :
http://www.jewukr.org/observer/eo2003/page_show_ru.php?id=2370